

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ САМОЗАЙНЯТИХ ОСІБ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР

SOME ISSUES OF SOCIAL PROTECTION OF THE SELF-EMPLOYED: THE EUROPEAN DIMENSION

Яковлева Г.О., д.ю.н.,
доцент кафедри трудового права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття розкриває ключові аспекти правового регулювання та забезпечення соціального захисту самозайнятих осіб у країнах Європейського Союзу. Стаття аналізує сучасні підходи до забезпечення соціальних гарантій для цієї категорії працівників у контексті європейської інтеграції та глобальних викликів, таких як зміни на ринку праці, економічні кризи та пандемія COVID-19.

Основна увага приділяється огляду національних систем соціального захисту в державах-членах ЄС, які забезпечують самозайнятим особам доступ до страхування на випадок безробіття, хвороби, нещасних випадків та пенсійного забезпечення. Стаття також досліджує питання правового забезпечення соціального захисту самозайнятих осіб у різних галузях економіки, зокрема в контексті нових форм зайнятості.

Аналізуючи європейську практику, автор робить висновок про необхідність удосконалення соціальних гарантій для самозайнятих осіб через розробку уніфікованих підходів та нових механізмів соціального захисту. Особлива увага приділяється проблемам, з якими стикаються вразливі категорії самозайнятих осіб, зокрема жінки, молодь, літні працівники та особи з інвалідністю.

Окрім цього, стаття наголошує на важливості впровадження європейського досвіду у сфері соціального захисту самозайнятих осіб для України, з огляду на її євроінтеграційні прагнення та необхідність адаптації національного законодавства до стандартів ЄС. Впровадження найкращих практик ЄС дозволить Україні підвищити рівень соціальної захищеності самозайнятих працівників, сприяти зменшенню соціальної нерівності та забезпечити економічну стабільність у державі.

Таким чином, стаття має на меті не лише поглибити розуміння сучасних викликів у сфері соціального захисту самозайнятих осіб, а й надати практичні рекомендації для удосконалення національних систем соціального захисту, з урахуванням європейського досвіду та нових тенденцій на ринку праці.

Ключові слова: самозайнята особа, соціальний захист, зайнятість населення, трудові відносини, соціальна виплата, працівник, роботодавець, соціальний пакет, безробіття, пенсійне забезпечення.

The article reveals the key aspects of legal regulation and social protection of the self-employed in the European Union. The article analyses current approaches to ensuring social guarantees for this category of workers in the context of European integration and global challenges, such as changes in the labour market, economic crises and the COVID-19 pandemic.

The focus is on an overview of national social protection systems in EU Member States that provide self-employed persons with access to unemployment, sickness, accident and pension insurance. The article also examines the legal framework for social protection of the self-employed in various sectors of the economy, in particular in the context of new forms of employment.

Analysing the European practice, the author concludes that there is a need to improve social guarantees for the self-employed through the development of unified approaches and new mechanisms of social protection. Particular attention is paid to the problems faced by vulnerable categories of the self-employed, including women, young people, older workers and people with disabilities.

In addition, the article emphasises the importance of adopting European experience in the field of social protection of the self-employed for Ukraine, given its European integration aspirations and the need to adapt national legislation to EU standards. Implementation of the EU best practices will allow Ukraine to increase the level of social protection of self-employed workers, contribute to the reduction of social inequality and ensure economic stability in the country.

Thus, the article aims not only to deepen the understanding of current challenges in the field of social protection of the self-employed, but also to provide practical recommendations for improving national social protection systems, taking into account European experience and new trends in the labour market.

Key words: self-employed person, social protection, employment, labour relations, social payment, employee, employer, social package, unemployment, pension provision.

Вступ. Самозайнятість є однією з ключових форм зайнятості в сучасній економіці, яка сприяє розвитку підприємництва, створенню нових робочих місць та забезпеченню економічної стабільності. Зростання кількості самозайнятих осіб відображає тенденції до гнучкості на ринку праці, що особливо актуально в умовах глобальних викликів, таких як цифровізація, економічні кризи та пандемія COVID-19. Проте разом із зростанням ролі самозайнятості виникають питання, пов'язані із забезпеченням соціального захисту цієї категорії працівників.

Соціальний захист самозайнятих осіб стає дедалі важливішим питанням у європейському контексті, оскільки традиційні системи соціального забезпечення, розроблені для найманих працівників, часто не враховують специфіку самозайнятості. Недостатня соціальна захищеність самозайнятих осіб може призводити до соціальної нерівності, обмеження доступу до медичних послуг, пенсійного забезпечення та страхування на випадок безробіття. Це, в свою чергу, створює ризики для економічної стабільності та сталого розвитку суспільства.

Метою статті є вивчення сучасних підходів до соціального захисту самозайнятих осіб у ЄС, а також розробка рекомендацій для вдосконалення національної системи соціального захисту в Україні з урахуванням європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками, особливо на тлі пандемії COVID-19, активізувалися політичні дискусії щодо доступу самозайнятих осіб до соціального захисту в разі безробіття, хвороби, інвалідності або інших ризиків чи життєвих подій. Історично в Європейському Союзі (ЄС) системи зайнятості та соціального захисту значною мірою були побудовані на бінарному поділі між зайнятістю та самозайнятістю, причому залежна зайнятість слугувала основою для багатьох виплат. Виключення самозайнятих осіб із систем соціального захисту – або їхня участь у таких системах на добровільній, а не на примусовій основі – ґрунтується на очікуванні, що підприємницький ризик є добровільним. Існує можливість отримання значної винагороди та високий ступінь автономії, але також і необхідність самостійно створювати резерви

на випадок ризиків та життєвих подій, таких як крах бізнесу (і пов'язана з ним втрата доходу), хвороба та вихід на пенсію. Як наслідок, соціальний захист самозайнятих часто є менш комплексним, ніж для найманих працівників, і може бути більш витратним для працівника, оскільки не передбачає розподілу витрат між роботодавцем і працівником.

Механізми соціального захисту суттєво відрізняються в різних країнах-членах ЄС. Вони часто є складними, оскільки в одній і тій самій країні існує не лише кілька різних схем, але й різні критерії участі та рівні виплат для різних категорій самозайнятих осіб (наприклад, фрілансерів, самозайнятих працівників вільних професій, фермерів та самозайнятих осіб з найманими працівниками), які можуть суттєво відрізнятися від виплат, що надаються найманим працівникам [1].

Загалом, самозайняті особи мають доступ до двох типів систем соціального захисту. Як самозайняті працівники, так і наймані працівники (а також непрацююче населення), як правило, мають доступ до встановлених законом нестрахових систем, таких як універсальні схеми (наприклад, сімейні виплати та певні медичні виплати) та певні схеми, що базуються на перевірці доходів (наприклад, соціальна допомога та деякі базові пенсії по старості). У деяких випадках самозайняті особи мають доступ до систем, що базуються на страхуванні (внесках), таких як державне медичне обслуговування, пенсії за віком, допомога по вагітності та пологах, допомога по догляду за дитиною, допомога по догляду за батьками та допомога у зв'язку з непрацездатністю. Однак самозайняті особи з більшою ймовірністю будуть виключені з деяких ключових страхових схем, таких як допомога на випадок безробіття, хвороби, виробничої травми або нещасного випадку.

Деякі країни дозволяють самозайнятим особам брати участь у цих програмах (або навіть відмовлятися від них), але рівень участі в них, як правило, низький [2]. Неоднорідність серед самозайнятих осіб та зростання кількості більш вразливих груп Основні політичні проблеми стосуються більш вразливих самозайнятих осіб – поняття, яке наразі не має узгодженого визначення.

Більшість самозайнятих осіб мають хороші умови праці та якість роботи. Однак самозайнятість не завжди є добровільним вибором; іноді до неї вдаються через брак альтернатив. Це частіше трапляється в періоди економічної кризи [3]. Кожен п'ятий самозайнятий працівник обрав самозайнятість, оскільки не зміг знайти роботу як найманий працівник. Як вказує Хореманс та Маркс заклик до покращення соціального захисту самозайнятих ґрунтується на кількох факторах, зокрема на вищій за середню частці самозайнятих осіб, зокрема самозайнятих осіб, серед осіб, яким загрожує бідність та соціальна ізоляція [4]. Крім того, в дискусіях наголошується на дедалі більшому розмиванні меж між зайнятістю та самозайнятістю: сьогодні люди частіше змінюють статус і частіше поєднують статуси зайнятого та самозайнятого; крім того, з'явилися форми самозайнятість, які нагадують залежну зайнятість. Хоча певною мірою поширення індивідуальної самозайнятість зумовлене тенденціями до аутсорсингу, коли компанії прагнуть трансформувати постійні витрати у змінні і домагаються більшої чисельної гнучкості в плані укомплектування штату, попит на гнучкість є як з боку працівників, так і з боку роботодавців, оскільки такі форми роботи пропонують низький поріг для виходу на ринок праці або доступу до другої роботи.

Зміни в структурі та характері самозайнятість також пов'язані зі зростаючим використанням нових технологій та поширенням моделей роботи на платформах і проєктної роботи, що призвело до збільшення кількості випадків індивідуальної самозайнятість, а також фіктивної або залежної самозайнятість. Ці види самозайнятість

часто характеризуються низьким рівнем доходів, високою фінансовою незахищеністю, відсутністю захисту зайнятості та прав на ведення переговорів, а також обмеженим доступом до соціального захисту [5], а працівники цих форм самозайнятість особливо сильно постраждали від пандемії COVID-19 та пов'язаних з нею заходів у сфері охорони здоров'я. Обмеження прав самозайнятих на ведення колективних переговорів, які пов'язані з анти-монополюним законодавством, та обмежений рівень представництва самозайнятих у профспілках ще більше послаблюють позиції людей у таких ситуаціях [6]. Ця більша неоднорідність самозайнятість підживлює дебати про необхідність поширення більшої кількості галузей соціального захисту на самозайнятих. Вплив пандемії ще більше прискорив цю дискусію, оскільки багато самозайнятих людей постраждали від часткового або повного закриття певних видів самозайнятість в ЄС.

Під час пандемії відбулося безпрецедентне (тимчасове) розширення заходів підтримки самозайнятих осіб. У 2019 році Рада Європейського Союзу ухвалила рекомендацію щодо доступу до соціального захисту працівників та самозайнятих осіб [7], яка передбачає, що всі працівники та самозайняті особи в ЄС повинні мати право на належний соціальний захист. Рекомендація була прийнята відповідно до принципу 12 Європейського стовпа соціальних прав, який говорить, що «незалежно від типу і тривалості їхніх трудових відносин, працівники і, за порівнянних умов, самозайняті особи мають право на адекватний соціальний захист».

Забезпечення належного охоплення соціальним захистом буде важливим елементом у досягненні мети скорочення кількості людей, які перебувають під загрозою бідності або соціальної ізоляції, щонайменше на 15 мільйонів до 2030 року. У Плані дій Європейського стовпа соціальних прав Європейська Комісія підкреслює, що виняткові заходи, вжиті під час пандемії COVID-19 для розширення соціального захисту на групи, які раніше були виключені, можуть стати джерелом натхнення для структурних реформ, спрямованих на посилення захисту самозайнятих осіб.

Рекомендація Ради ЄС 2019 року стосується чотирьох вимірів соціального захисту: формального охоплення, ефективного охоплення, адекватності та прозорості. Що стосується формального охоплення самозайнятих осіб, то в рекомендації пропонується поширити його на всіх працівників в обов'язковому порядку, незалежно від типу трудових відносин, а також на самозайнятих осіб принаймні на добровільній основі, а за необхідності – в обов'язковому порядку. У пункті 19 рекомендації державам-членам пропонується до 15 травня 2021 року подати план із зазначенням заходів, які необхідно вжити на національному рівні. Комісія опублікувала свій аналіз національних планів імплементації в січні 2023 року [8]. Було створено систему моніторингу, яка включає індикатори для вимірювання чотирьох вимірів, зазначених у рекомендації. Перший процес моніторингу імплементації рекомендації Ради ЄС від 2019 року показав, що у 2021 році у 19 державах-членах існували офіційні прогалини в охопленні принаймні однієї групи самозайнятих осіб принаймні в одній з галузей соціального захисту, зазначених у рекомендації [2].

Допомога по безробіттю є галуззю соціального захисту, де найімовірніше існують прогалини (за оцінками, 16,8 мільйона самозайнятих осіб не охоплені нею), за нею йдуть допомога по тимчасовій непрацездатності (5,3 мільйона самозайнятих осіб не охоплені нею) та допомога у зв'язку з нещасними випадками на виробництві та професійними захворюваннями (4,2 мільйона самозайнятих осіб не охоплені нею) [8]. Необхідно зазначити, що усі держави-члени ЄС в тій чи іншій мірі забезпечують виплату допомоги у зв'язку зі старістю або інвалідністю самозайнятим особам, але деякі групи самозайнятих осіб мають брати участь у цих програмах або не брати в них

участі. У деяких випадках добровільний доступ стосується лише додаткових програм, тоді як основні програми є обов'язковими. Наявні дані свідчать про те, що рівень участі самозайнятих осіб у добровільних програмах та рівень охоплення самозайнятих осіб добровільними програмами часто є низьким, що ще більше посилює прогалини у захисті.

Комісія також здійснює моніторинг питань соціального захисту в рамках Європейського семестру. У 2020 році з метою пом'якшення соціальних наслідків пандемії Комісія рекомендувала дев'яти державам-членам (Кіпру, Естонії, Італії, Литві, Нідерландам, Польщі, Португалії, Словенії, Іспанії та Естонії) покращити охоплення соціальним захистом нестандартних працівників та самозайнятих осіб, а у 2022 році одна держава-член (Нідерланди) отримала рекомендацію для конкретної країни у сферах, охоплених рекомендацією Ради 2019 року, що безпосередньо стосуються самозайнятих осіб. Актуальною для цієї дискусії є пропозиція щодо директиви про поліпшення умов праці на платформах, опублікована Комісією в грудні 2021 року, оскільки вона спрямована на уточнення статусу зайнятості працівників платформ шляхом встановлення критеріїв, спрямованих на роз'яснення різниці між статусом зайнятого і самозайнятого, які необхідно буде імплементувати в національне законодавство [8].

Висновки. Таким чином, необхідно наголосити на важливості розширення доступу самозайнятих осіб до соціального захисту в умовах сучасних викликів, таких як пандемія COVID-19 та зміни на ринку праці. З огляду на різноманітність та складність механізмів соціального захисту в різних країнах ЄС, необхідно розробити уніфіковані підходи, що враховують особливості самозайнятих осіб, зокрема вразливих категорій. Важливо підсилити нормативну базу для забезпечення справедливого доступу до соціальних програм, що включають страхування на випадок безробіття, хвороби, нещасного випадку та пенсійне забезпечення.

Цей досвід є надзвичайно важливим і для України, оскільки наша країна також стикається з викликами, пов'язаними з розвитком самозайнятості та необхідністю захисту таких працівників у контексті євроінтеграційних процесів. Запозичення найкращих практик ЄС у сфері соціального захисту самозайнятих осіб допоможе Україні розбудувати ефективну систему соціальних гарантій, сприяти підвищенню рівня життя самозайнятих працівників та зменшенню соціальної нерівності. Враховуючи зростання самозайнятості в Україні, такий підхід стане важливим кроком на шляху до забезпечення економічної стабільності та соціальної справедливості в державі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Spasova, S., Bouget, D., Ghailani, D. and Vanhercke, B. Access to social protection for people working on non-standard contracts and as self-employed in Europe, European Commission, Brussels. 2017.
2. Schoukens, P. 'Digitalisation and social security in the EU: The case of platform work – From work protection to income protection?' *European Journal of Social Security*, 2020. Vol. 22, No. 4, pp. 434–451.
3. Vegetti, F. and Adăscăliței, D. 'The impact of the economic crisis on latent and early entrepreneurship in Europe', *International Entrepreneurship and Management Journal*, 2017. Vol. 13, No. 4, pp. 1289–1314.
4. Horemans, J. and Marx, I. Poverty and material deprivation amongst the self-employed in Europe: An exploration of a relatively uncharted landscape, IPSWICH Working Paper No. 2, KU Leuven, Leuven, Belgium. 2017.
5. ILO (International Labour Organization) Dependent self-employment: Trends, challenges and policy responses in the EU, International Labour Office, Geneva. 2017.
6. Eurofound (2022a), Regulating minimum wages and other forms of pay for the self-employed, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
7. Council of the European Union (2019), 'Council Recommendation of 8 November 2019 on access to social protection for employed and self-employed workers', *Official Journal of the European Union*, C 387, 15 November.
8. European Commission (2023b), Report from the Commission to the Council on the implementation of the Council Recommendation on access to social protection for workers and the self-employed, COM(2023)43 final, Brussels.